

УРОК - ПОДОРОЖ У ЧАСІ В ПОШУКАХ ЛЮДЯНОСТІ ТА ДОБРОТИ (ДО ЧИТАЦЬКОЇ СКАРБНИЧКИ ВАСИЛЯ ОЛЕКСАНДРОВИЧА СУХОМЛИНСЬКОГО)

Мета: познайомити учнів із творчістю геніального педагога; учити висловлювати своє ставлення до героїв прочитаних творів, розвивати інтерес до книги та бажання читати; сприяти вихованню кращих рис людини.

*Він залишив назавжди
Слід після себе у світі,
Слід той не зможуть змести
Сиві і славні століття.*

Перебіг уроку

I. Оголошення теми й мети уроку

Вступне слово вчителя.
Діти, вилюбите подорожувати?
Сьогодні ми здійснимо

подорож до читацької скарбнички видатного педагога, нашого земляка. А щоб дізнатися, про кого йде мова, відгадайте загадку. **Його прізвище – це складний прикметник із суфіксом -ськ-, перша частина якого – прислівник, що є антонімом до слова «мокро»; друга частина – споруда, що розмелює зерно на борошно за допомогою вітряної, водяної, парової та іншої енергії.** (Відповідь: Сухомлинський). Сподіваюся, що ця віртуальна зустріч із письменником, педагогом, людиною з великим люблячим серцем Василем Олександровичем Сухомлинським принесе нові враження, збагатить вас духовно та морально, змусить подивитися на світ по-новому. У кінці уроку пропоную вам пояснити значення епіграфа, відповіді на запитання, який слід залишив письменник на землі.

Як і завжди, під час подорожі ми будемо зупинятися, щоб припасти спраглими вустами до невичерпної криниці мудрості, доброти, милосердя та любові й поваги до рідних.

II. Робота над темою

1. Перша наша зупинка носить ім'я письменника Василя Олександровича Сухомлинського.

Перегляньте, будь ласка, відеопрезентацію <https://youtu.be/isCjjbmwff0> або <https://youtu.be/WCo6JVoSgmE> (Виступи підготовлених

учнів про життєвий шлях письменника та його педагогічну діяльність).

1-й учень. Він народився 28 вересня 1918 року в селі Василівці Онуфріївського району Кіровоградської області в родині селянина-бідняка. Батько Василя був столяром. Сім'я мала невелику ділянку землі й займалася сільським господарством. Батько Олександр Омелянович належав до освічених і шанованих людей села Василівки. Він робив дописи до районної газети, викладав трудове навчання в місцевій школі. Мати Оксана Овдіївна працювала в колгоспі.

2-й учень. У 1933 році Василь закінчив семирічну школу. Однокласниця Василя Мотря Тихонівна Сироватка згадує, що в нього був чудовий характер. Хлопчик був енергійним, життєрадісним, усіх учив: «Усні завдання можна виконувати поки дійдете додому. Ідете разом і пригадуєте, що розповідали вчителі на уроці». Любив Василь читати твори Тараса Шевченка, Панаса Мирного.

3-й учень. Навчався Василь Олександрович у Кременчуцькому педінституті на факультеті української мови і літератури, але змушений був залишити навчання через хворобу. Пізніше він працював учителем української мови та літератури в 5-7 класах і продовжував заочне навчання. Після закінчення інституту працював учителем української і російської мов та заступником директора.

4-й учень. У 1941 році, коли розпочалася війна, Василь Олександрович був направлений на фронт. Та довелося воювати недовго. У 1942 році його вдруге було поранено. Після п'ятимісячного лікування він був

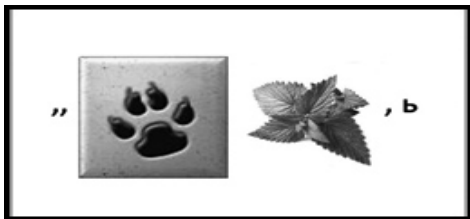
відправлений додому й працював у рідному селі, яке вже було визволене від німців. Там Сухомлинський працював керівником райвідділу народної освіти. З 1945 року почав писати свої перші статті, педагогічні твори.

З кожним роком відчував, що його місце у школі, біля дітей.

5-й учень. У 1948 році Василь Олександрович стає директором Павлівської середньої школи. Він створив дружний учительський та учнівський колективи, «школу радості» для хлопчиків та дівчаток, написав понад 70 томів цікавих розповідей для дітей. Учитель не уявляв жодного дня без дітей і готовий був віддати їм своє серце (книга «Серце віддаю дітям»).

6-й учень. 2 вересня 1970 року В. О. Сухомлинського не стало. Перестало битися серце видатного педагога. На його могилі височить пам'ятник. Він підноситься над садами, що колись зі своїми вихованцями садив Василь Олександрович. Школа носить його ім'я, одна з вулиць називається вулицею Василя Сухомлинського.

Слово вчителя. В. О. Сухомлинський написав багато творів для дітей. У них переважає доброта, бо сам був доброю людиною й хотів, щоб ви, діти, росли добрими, чуйними, працюючими, щоб любили тата й маму, свою рідну домівку. Перш ніж перейти до наступної зупинки, розгадайте ребус.

2. Тож і наступна наша зупинка «Пам'ять». Виразне читання етюду «Стара-стара вишня» (додаток 1).

- Чому мама не дозволила батькові зрубати стару вишню?
- Як мама продовжила життя вишні?
- Чому потрібно берегти «усе старе й предковичне»?
- Чи втратили ми свою пам'ять сьогодні?
- Як повернути любов до Батьківщини?

Читання оповідання «Камінь» (додаток 2).

- Чи любите ви пустувати?
- А коли-небудь задумувалися над тим, чи безпечні ваші пустощі?
- Що керувало вчинками вашого ровесника: цікавість чи пустощі?
- Що трапилося з криничкою?
- Чи зрозумів свою провину дорослий чоловік?

- Де ж усе поділося?
- Що потрібно робити, щоб такого не трапилося у вашому житті?

Читання оповідання «Дуб під вікном» (додаток 3).

- Як ви зрозуміли прочитане?
- Про що думала онучка – красуня, коли просила зрубати дуба?
- Як повівся дідусь? Чи любив він онуку?
- Чому прийняв таке рішення? А якими були б ваші дії?

Слово вчителя. В. О. Сухомлинський у своїх працях особливе місце відводив матері і говорив: «Якщо ти в дитинстві не навчився бачити в очах матері її душу, то на все життя залишишся моральним калікою». Як ви розумієте вислів «моральний каліка»?

Рубрика «Цікаво знати»

Аристотель пропонував прийняти закон, що забороняє життя дітей-виродків. Платон вважав, що скалічені діти повинні міститися в спеціальному ізольованому місці. Більш-менш радикальними заходами греки намагалися зберегти фізичну красу своєї раси. У багатьох містах на Пелопоннесі дітей слабких або недорозвинених винищували. У Спарті їх скидали в прірву, і це було також виправдано, як переказ голодної смерті старих батьків у Японії.

При дворі римського імператора тримали виродків для розваги. І сталося навіть, що попит на калік перевищив їхню природну пропозицію. Тоді виникла індустрія нівечення тіла.

А одночасно з нівеченням тіла спотворювалися й моральні норми.

Якщо в людини відсутнє навіть поняття совісті, то вона моральна каліка.

3. Тож на наступній зупинці ми й поговоримо про взаємостосунки з найдорожчою людиною – **Мамою**.

- Чи часто ви відверто спілкуєтеся зі своїми мамами?

- А у ваших мам є сиві волосинки?
- Як ви думаєте, чому вони з'являються?

Виразне читання оповідання «Сива волосинка» (додаток 4).

- Чи допомогло вам це оповідання зрозуміти, чому сивіє волосся ваших мам?
- Що будете робити, щоб цього не сталося?
- Діти, ви любите працювати?
- А як проводите свій вільний час, літні канікули?

- Як ви думаєте, про що йдеться у творі «Мокра і суха сорочка»?

Виразне читання твору «Мокра і суха сорочка» (додаток 5).

- Чи справдилися ваші передбачення?
- Чому радіє й сумує мати, дивлячись на синів?

- Що її непокоїть?
- Опишіть, будь ласка, кількома словами свою маму.

Перегляньмо інсценівку «Найласкавіші руки» у виконанні ваших товаришів (додаток 6).

- Чи схожі ваші описи із щойно почутим? Чому?

- Якби ви потрапили в подібну ситуацію, як би ви шукали свою маму?

- Чому мама знайшлася?

- Хто пробачає нам усе, хто вміє чекати на нас усе життя?

Дійсно, тільки мама чекає нас завжди з далеких доріг, вірить нам, пробачає й любить, незважаючи ні на що. Послухайте оповідання «Він прийде...» (додаток 7).

- Що ж тримає цю стару жінку на світі?

Дійсно, віра й любов материнська безсмертні....

4. А ми вирушаємо до наступної зупинки. Відгадайте загадку й дізнайтеся її назву.

*Великий будинок у місті стоїть,
Та завжди, як вулик бджолиний, шумить.
Як чаша, він повний знаннями,
Ласкавий будинок цей з нами. (Школа)*

Зупинка «Школа». Василь Олександрович говорив, що школа – це, образно кажучи, такий чутливий музичний інструмент, який творить мелодію людської гармонії... Поговоримо про ваших ровесників та їхні вчинки.

Читання та обговорення оповідання «Гостини» (додаток 8).

- Чи підтримуєте ви Марійку? Чому?

- Як зрозуміли слова мами про «мудрі порядки»?

- Що краще для вас: чиста підлога чи чиста душа?

- А ви запросили б гостю до прибраної оселі?

Знайомство із оповіданням «Мишкові купили велосипед» (додаток 9).

- Чи любите ви хвалитися подарунками?

- Чи любите ділитися з іншими?

- Як оцінили вчинок Мишка? А ви б так зробили?

- За що переживала мама? Чому?

- Ви любите походи, екскурсії?

- Що потрібно взяти із собою в похід?

Читання твору «Хай хтось інший...» (додаток 10).

- Чи всі учні ретельно підготувалися до походу?

- Чи взяли все необхідне?

- Чому ж ніхто не взяв голки з ниткою?

- Який вихід із ситуації знайшли б ви?

- Чи будете завбачливими під час виходу на природу?

- Діти, чи можна за зовнішністю людини визначити її характер?

Познайомтеся ще з одним оповіданням «Несміливий хлопчик» (додаток 11).

- Чи любите ви, коли до класу прибувають нові учні?

- Як сприймаєте їх? Чи допомагаєте адаптуватися в новому колективі?

- Як сприймали діти Миколу в класі?

- У чому проявлялася його несміливість?

- Як повівся хлопчик у надзвичайній ситуації?

- Чи можна його назвати несміливим?

III. Підсумок

Слово вчителя. Діти, сьогодні ми з вами здійснили невеличку подорож творчою спадщиною Василя Сухомлинського. Сподіваюся, що твори, прочитані сьогодні, принесли вам не тільки естетичну насолоду від рідного слова, а й допомогли зрозуміти, як потрібно жити в суспільстві, любити природу, берегти людську пам'ять, поважати старших та прислухатися до їхніх мудрих порад. Пригадайте, на початку уроку ми зверталися до епіграфа. Прочитайте його знову й дайте відповідь на питання: **«Який слід залишив письменник на землі?»**.

Літературна вікторина

1. Про що нагадує нам стара-стара вишня? (*Берегти пам'ять народу; «Стара-стара вишня...»*)

2. Який твір вчить нас не пустувати та не робити необдуманих учинків? (*«Камінь»*)

3. У якому творі мова йдеться про любов до природи та бережливе ставлення до неї? (*«Дуб під вікном»*)

4. Що трапляється з нашими мамами, коли вони переживають за нас? (*Болить серце й сивіє волосся; «Сива волосинка»*)

5. Чому мама радіє за одного сина й тяжко зітхає, дивлячись на другого? (*З Івана виростає працююча людина, а Сергій – ледар; «Мокра і суха сорочки»*)

6. За якою прикметою знайшлася мама дівчинки, що загубилася в юрбі? (*У неї найласкавіші руки, найдобріші очі, найкрасивіші коси; «Найласкавіші руки»*)

7. Що тримає стару матір на землі? (*Віра в те, що її син повернеться живим; «Він прийде...»*)

8. Про яку рису характеру Мишка мова йдеться в оповіданні «Мишкові купили велосипед»? (*Про доброту, нежадібність та*

уміння дружити)

9. Як зрозуміли вислів «чиста душа» за оповіданням «Гостини»? (*Поважати старість, милосердя*)

10. Який твір учить нас не покладатися на інших? (*«Хай хтось інший...»*)

11. Якими рисами характеру наділений «несміливий» хлопчик з однойменного твору? (*Розумний, сумлінний, допомагає іншим, сміливий та відважний*)

12. Що залишив після себе чоловік із твору «Який слід повинна залишити людина на землі?» (*Відбиток дитячої ніжки на нижній сходинці будинку*)

Метод «Незакінчене речення».
Продовжте думку...

Твори навчили мене ....

Я зрозумів ...

Хочу жити ...

Я буду ...

Закінчимо урок словами В.О.Сухомлинського:

«Ти живеш серед людей. Не забувай, що кожен твій вчинок, кожне твоє бажання відбивається на людях, які тебе оточують. Знай, що є межа між тим, що тобі хочеться, і тим, що можна. Перевіряй свої вчинки... Роби все так, щоб людям, які тебе оточують, було добре».

IV. Домашнє завдання (на вибір).

Прочитати твір В.О. Сухомлинського «Який слід повинна залишити людина на землі?» (додаток 12).

Дати відповідь на питання «Який слід на землі залишу я?»

Створити пам'ятку для молодших товаришів «10 не треба...»

Написати свою казку чи етюд.

Додаток 1

Стара-стара вишня...

Це запам'яталося мені як найкращий спомин дитинства.

Недалеко від нашої хати росла вишня. Стара-стара, вже половина гілок зовсім засохла, а на половині ще родили – ой які ж смачні ягоди! Запам'яталося: весною зацвіла тільки одна гілка. Батько хотів зрубати вишню, бо вмирає ж вона ... Та мати сказала:

- Не треба рубати. Цю вишню посадив ще твій дідусь. Хай вродять вишні на оцій гілці...

Вродили востаннє вишні. Зібрала мама кісточки та й посадила в землю. Виросли з тих кісточок молоденькі вишні. Стара вишня засохла, а молоді вже цвітуть і плодоносять.

Отак як та вишня не вмерла, а продовжила свій рід, так і народ ніколи не вмирає. Поки живе народ, доти живе й Батьківщина.

Бережімо все старе й предковичне. Бережімо

те, чим дорожили наші діди й прадіди. Це пам'ять народу. Бо як втратить народ пам'ять, втратить і любов до своєї рідної Батьківщини.

Додаток 2

Камінь

У лузі, під гіллястим дубом, багато років жила криниця. Вона давала людям воду. Під дубом біля криниці відпочивали подорожні.

Одного разу до дуба прийшов хлопчик. Він любив пустувати. Тож і подумав:

«А що воно буде, як я візьму оцей камінь і кину його в криницю! Ото, мабуть, булькне дуже!»

Підняв камінь, кинув його в криницю. Булькнуло дуже. Хлопчик засміявся, побіг і забув про свої пустощі.

Камінь упав на дно і забив джерело.

Вода перестала заповнювати криницю.

Криниця засохла.

Засохла трава навколо криниці, і дуб засох, бо підземні струмки потекли кудись в інше місце.

На дубі перестав мстити гніздо соловейко. Він полетів у інший луг.

Замовкла соловейкова пісня.

Сумно стало в лузі.

Минуло багато років. Хлопчик став дідусем. Одного разу він прийшов на те місце, де колись був зелений луг, стояв гіллястий дуб, співав соловейко, вабила прохолодна криниця.

Не стало ні луку, ні дуба, ні соловейка, ні криниці. Довкола пісок, вітер здіймає хмари пилюки.

«Де ж воно все поділося?» – подумав дідусь.

Додаток 3

Дуб під вікном

Молодий лісник побудував у лісі велику кам'яну хату і посадив дуба під вікном.

Минали роки, виростали у лісника діти, розростався дубок, старів лісник.

І ось через багатоліт, коли лісник став дідусем, дуб розрісся так, що заступив вікно. Стало темно в кімнаті, а в ній жила красуня – лісникова внучка.

- Зрубай дуба, дідусю, – просить онучка, – темно в кімнаті.

- Завтра вранці почнемо... – відповів дідусь. Настав ранок. Покликав дідусь трьох синів і дев'ятьох онуків, покликав онучку-красуню й сказав:

- Будемо хату переносити в інше місце.

І пішов з лопатою копати рівчак під фундамент. За ним пішли три сини, дев'ять онуків і красуня-внучка.

Додаток 4

Сива волосинка

Маленький Михайлик побачив у косі матері три сиві волосинки.

- Мамо, у Вашій косі три сиві волосинки, - сказав Михайлик.

- Мама усміхнулася і нічого не сказала. Через кілька днів Михайлик побачив у материній косі чотири сиві волосинки.

- Мамо, - сказав Михайлик здивовано, - у вашій косі чотири сиві волосинки, а було три... Чого це посивіла ще одна волосинка?

- Від болю, - відповіла мати. - Коли болить серце, тоді й сивіє волосинка...

- А від чого ж у вас боліло серце?

- Пам'ятаєш, ти поліз на високе-високе дерево? Я глянула у вікно, побачила тебе на тоненькій гілці. Серце заболіло, й волосинка посивіла.

Михайлик довго сидів задумливий, мовчазний. Потім підійшов до мами, обняв її і тихо спитав:

- Мамо, а коли я на товстій гілці сидітиму, волосинка не посивіє?

Додаток 5

Мокра і суха сорочки

У матері двоє синів – Іван і Сергій.

Коли почалися літні канікули, мати сказала синам:

- Беріть, хлопці, сапи та йдіть на роботу в колгосп.

Ще й сонце не сходило, збудила мати синів. Взяли вони сапи й пішли прополювати соняшники.

Увечері хлопці повернулися з роботи. В Івана мокра сорочка, в Сергія – суха.

Вмилися хлопці, повечеряли. Іван ліг спати, бо завтра знову на роботу. А Сергій вийшов на подвір'я, сів собі на лавці та й сидить.

Наступного дня ще тільки хлопці на поріг, а мати вже дивиться на сорочки. В Івана – мокра, в Сергія – суха.

Сплять сини. А мати до півночі сидить над ними. Подивиться на Івана – усміхнеться. Подивиться на Сергія – тяжко зітхне.

Додаток 6

Найласкавіші руки

Маленька дівчина приїхала з мамою у велике місто. Пішли вони на базар. Мама вела доньку за руку. Дівчинка побачила щось цікаве. На radoщах заплескала в долоні. І загубилася в юрбі. Загубилася і заплакала:

- Мамо!.. де моя мама?

Люди оточили дівчину й питають:

- Як звать тебе, дівчинко?

- Оля.

- А маму як звать? Скажи, ми зараз її

знайдемо.

- Маму звать... мама... матуся.

Люди усміхнулись. І знову питають:

- Ну, скажи, які в твоєї мами очі: карі, сині, блакитні, сірі?

- А коси? Які в мами коси – чорні, русі?

- Коси... найкрасивіші...

Знов усміхнулись люди. Питають:

- Скажи, які в неї руки? Може, якась родимка в неї на руках є, згадай.

- Руки в неї ... найласкавіші.

Пішли люди й оголосили по радіо:

«Загубилася дівчинка. У її мами найдобріші очі, найкрасивіші коси, найласкавіші в світі руки».

І мама знайшлася.

Додаток 7

Він прийде

У нашому селі живе стара мати. На початку війни вона отримала повідомлення, підписане командиром частини: «Ваш син поліг героїською смертю...».

А бойові товариші дописали: «Вибухнув снаряд, і не зосталось од вашого сина нічого. Ми загорнули воронку, віддали честь воїнській могилі й пішли в бій».

Заплакала стара мати, поклала похоронку за ікону, але не повірила, що сина убито. Поки йшла війна, чекала листа, а листа не було.

А як закінчилась війна, стара мати стала чекати сина. Вона вірила: син живий, він прийде.

Як тільки сонце хилиться на захід, вийде стара мати за село, стане біля високої степової могили та й дивиться на дорогу.

Всі, хто йде дорогою, матері низько вклоняються. Усі знають, що вона жде сина. Кожному хочеться сказати старій матері добре слово, хочеться підтримати її.

- Як сьогодні не прийде, то вже завтра неодмінно буде, – скаже іноді подорожній.

А вона відповідає:

- Так, сьогодні вже, мабуть, не буде. Сонечко сідає... Піду додому. Завтра прийде...

Двадцять сім років щодня виходить стара мати зустрічати сина. П'ятдесят три роки було їй, коли прийшла похоронка, а тепер уже їй вісімдесят.

Посивіли коси, висохли руки, сльозяться очі... Тільки козацька могила стоїть край дороги, як вічний вартовий, та стара мати зі своїм горем і віковичною надією.

- Синку мій дорогий, – шепоче мати, ідучи додому, коли сонце сідає за обрій, – я вже померла б давно. Але ж хто... хто зустріне тебе, як ти прийдеш?

Додаток 8

Гостини

Марійка приходить додому, бачить: підлога в кімнатах чиста, аж блищить.

- Як у нашому класі після уроків, - каже Марійка.

- Чого це після уроків, - дивується мати. - А під час уроків?

- Ми витираємо підлогу після уроків. Бо приходить комісія й ставить нам оцінку за чистоту. Навіщо ж витирати під час уроків?

- Мудрі у вас порядки, - посміхається мама.

Тільки закінчили вони розмову, як хтось постукав.

Мама відчинила двері. До хати ввіходить сусідка – стара-престара бабуся Христина. Бабусі дев'яносто дев'ять років. У неї сім синів, три дочки, сорок п'ять онуків, сто три правнуки.

Мама низько вклонилася бабусі Христині, взяла її під руку й повела до вітальні.

Марійка вжахнулася: надворі дощ, взуття бабусине брудне, де вона пройшла, там zostалися мокрі сліди.

Довго сиділа біля столу бабуся Христина. Мама частувала її чаєм. І вони про щось гомоніли.

Як тільки бабуся пішла, Марійка й каже:

- А ми б до класу з такими брудними черевиками не впустили. Підлога ж мусить бути чиста.

- Підлога буде чиста, доню... А душа? – тихо питає мама.

Додаток 9

Мишкові купили велосипед

Мишкові купили велосипед. А живе він поруч зі школою. Між їхньою садибою і шкільною – сад, так що й їхати ніде. Мишко привів свій велосипед, мов коня на вуздечці.

Хлопці оточили Мишка. Обмацували колеса, педалі, руль, фару. Велосипед усім подобався. Усі заздрили Мишкові.

- Що ж, катайся, – сказав Федько й відійшов у бік, - так немовби йому зовсім не хотілось кататись.

- Ти думаєш, мені справді дуже хочеться на ньому кататись? - байдуже запитав Мишко. – Бери, пробуй.

Федько, не вірячи своїм вухам, схопив велосипед, сів на нього й помчав шкільним стадіоном. Катався аж до дзвінка на урок.

На першій перерві катався Іван, на другій – Степан, на третій – Сергій, на четвертій – Оля.

Залишилися кататися й після уроків. Велосипед переходив з рук у руки. До четвертої години накаталися всі.

Мишко привів велосипед о пів на п'яту, мов коня на вуздечці.

- Де це ти досі катався? – здивувалась мати. – Хіба ж так можна?

- А я й не катався...

- Як – не катався?

- Хлопці каталися... Й дівчатка...

Мама полегшено зітхнула й сказала, немовби сама до себе:

- Найбільше, чого я боялась, що ти сам кататимешся.

Додаток 10

Хай хтось інший...

П'ятий клас зібрався на екскурсію. Вона мала бути цікава.

- Цілий день будемо в лісі, – сказала вчителька, – і їсти зваримо, й книгу цікаву прочитаємо, й відпочинемо.

Діти з нетерпінням чекали неділі.

В суботу всі залишилися в школі й вчителька ще раз нагадала, що кожному треба взяти у свій речовий мішок.

- Візьміть хліба, сирі картоплі, сала, крупи... – наказувала вона, учні записували. – Візьміть пляшку або термос із водою. Не забудьте взяти голку з ниткою.

- А навіщо брати голку з ниткою? – питає Микола.

- Всяке може статися в поході. Може, в кого гудзик відірветься.

Звечора всі діти приготували речові мішки. Все повкладали в них. От тільки... «Ну, навіщо я братиму ту голку з ниткою? – кожен подумав. – Хай хтось інший візьме. Вдома ж у мене ніколи гудзики не відриваються».

До сходу сонця всі зібралися на шкільному подвір'ї. От і рушили до лісу. Весело було і в дорозі, і в лісі.

Миколка поліз на дерево: захотілося йому зрізати чудернацький сучок. Та коли спускався додолу, – зіскочив. Тої ж миті відлетів гудзик од штанів.

Підтримуючи рукою штанці, Микола пішов до хлопців. Щось їх питав, а вони тільки хитали головами й знизували плечима.

Вчителька помітила: щось негаразд із Миколою.

- У чому річ, Миколо? – питає вона.

- Та ось... гудзик одірвався.

- Ну, приший.

- Голки немає....

Ось тут і з'ясувалося, що голки не взяв ніхто. Кожен думав: хтось інший візьме.

Так до вечора й тримав Микола штани в руках. І коли додому йшов, також тримав.

Додаток 11

Несміливий хлопчик

До п'ятого класу прийшов серед року новий учень, Микола.

З першого ж дня всі побачили, що він

несміливий, аж сором'язливий якийсь.

Хотіли його на першій парті посадити, та він не схотів. Попросився на останню.

Вчився Микола добре, сумлінно виконував домашні завдання. Його відповіді були такі, що в класі ставало тихо, як він говорив. Кожному хотілося послухати.

Вчителі хвалили Миколу:

- Ось так треба уроки готувати, так треба відповідати на уроках...

Від похвали хлопчик червонів, йому хотілося швидше сісти за свою останню парту. Хлопці говорили про Миколу:

- Славний учень. І товариш добрий. Попросиш – завжди пояснить, покаже. Але дуже несміливий...

Одного разу Микола з хлопцями повертався додому. Було це в травні, перед завершенням навчального року. Ішли гуртом, про щось сперечались.

Як переходили міст, почули крик. Хтось волав унизу, недалеко від мосту. Річка була невелика, та швидка й повновода. Невже хтось кличе на допомогу?

Не встигли хлопці про те й подумати, як побачили: Микола плигнув з мосту у воду, туди, звідки долинав крик.

Приголомшені, вони підійшли до перил, Микола вже був коло дівчинки. Не вмюючи добре плавати, вона попала у вир. Ще мить – і загинула б.

- Тримайся за мою сорочку! – крикнув Микола. Дівчинка вхопилася за сорочку, Микола з нею швидко підплив до берега.

Такий у нас несміливий хлопчик Микола.

Додаток 12

Який слід повинна залишити людина на землі?

Старий Майстер звів кам'яний будинок. Став осторонь і милується. «Завтра в ньому оселяться люди», – думає з гордістю.

А в цей час біля будинку грався Хлопчик. Він стрибнув на сходинок і залишив слід своєї маленької ніжки на цементі, який ще не затвердів.

- Для чого ти псуєш мою роботу? – сказав з докором Майстер.

Хлопчик подивився на відбиток ноги, засміявся й побіг собі.

Минуло багато років, Хлопчик став дорослим Чоловіком. Життя його склалось так, що він часто переїздив з міста до міста, ніде довго не затримувався, ні до чого не прихилився - ні руками, ні душею.

Прийшла старість. Згадав старий Чоловік своє рідне село на березі Дніпра. Захотілось йому побувати там. Приїхав на батьківщину, зустрічається з людьми, називає своє прізвище,

але всі здвигують плечима - ніхто не пам'ятає такого Чоловіка.

- Що ж ти залишив після себе? – питає у старого Чоловіка один дід, – Є в тебе син чи дочка?

- Немає у мене ні сина, ні дочки.

- Може, ти дуба посадив?

- Ні, не посадив я дуба...

- Може, ти поле випестував?

- Ні, не випестував я поля...

- Так, мабуть, ти пісню склав?

- Ні, й пісні я не склав.

- Так хто ж ти такий? Що ж ти робив усе своє життя? – здивувався дід.

Нічого не міг відповісти старий Чоловік. Згадалася йому та мить, коли він залишив слід на сходинок. Пішов до будинку. Стоїть той наче вчора збудований, а на найнижчій сходинок – закам'янілий відбиток Хлопчикової ніжки.

«Ось і все, що залишилось після мене на землі, – з болем подумав старий Чоловік. – Але цього ж мало, дуже мало... Не так треба було жити...»

Дидактичні матеріали з української мови «Синтаксис і пунктуація» (за творами В. О. Сухомлинського)

1. Диктант із завданням

Запишіть текст під диктовку, поясніть пунктограми. Назвіть речення за метою висловлювання, підкресліть головні члени в кожному реченні.

Біжить лісовою стежечкою маленька мурашка. Біжить вона по їжу, бо вдома дітки маленькі її чекають. Коли це стежечку перетнув струмок. А на тому боці пахучі зернята лежать. Як же добратися до тих зерняток? Бачить мурашка - на березі струмка росте висока стеблина. Зрізала мурашка стеблину, бо в неї зуби такі гострі, як ножі. Впала стеблина через струмок. Перелізла мурашка по ній на той берег. Ось і зернята пахучі! Чекайте, дітки, матуся вже їсти несе.

2. Диктант із творчим завданням

Переставте місцями речення, щоб утворився текст. Поставте розділові знаки. Розташуйте речення в такій послідовності:

1. Просте поширене двоскладне речення з неоднорідними означеннями.

2. Речення з однорідними додатками.

3. Речення з однорідними підметами.

4. Просте поширене двоскладне речення.

5. Речення із прямою мовою та звертанням.

6. Складне речення, частини якого з'єднані підрядним сполучником.

Прилітали до квіток бджоли і джмелі. Поселилися на дереві співучі пташки. Росло

в лісі велике гіллясте дерево. Щовесни поверталися вони з теплого краю знаходили своє дерево й весело щебетали Доброї весни рідне дерево ось ми й прилетіли до тебе. Весною воно вкривалося зеленим листом білими квітками. Радісно жилося дереву бо багато було в нього друзів.

Дайте заголовок уривку. Які б ще запитання ви запропонували на місці вчителя, працюючи з поданим текстом?

3. Гра-естафета «Хто більше?»

Випишіть якомога більше словосполучень з поданого речення.

Варіант 1. Як тільки сонце хилиться на захід, вийде стара мати за село, стане біля високої могили та й дивиться на дорогу.

Варіант 2. Тільки козацька могила стоїть край дороги, як вічний вартовий, та стара мати зі своїм горем і віковичною надією.

Варіант 3. На зелених луках, що починалися зараз же за селом, розквітнули жовті кульбабки, дзвеніли бджоли й джмелі, у блакитному небі грав на срібних струнах жайворонок.

4. Графічний диктант

Учитель повільно читає речення. Учні креслять їхні схеми:

Варіант 1. (просте речення) У саду на лавці сидів Музикант.

Він грав на флейті.

До його чудової пісні прислухалися і пташки, і дерева, і квіти.

Навіть Вітер приліг під кущем і з подивом слухав гру на флейті.

Варіант 2. (речення з узагальнюючими словами) Того дня, коли мати пекла хліб, хлібом пахло все: і руки матеріні, й одяг, і піч, і стіни, і навіть дим коло хати.

Усе сміється, радіє, усміхається сонцю: і ліс, і пшениця, і жайворонок у небі.

У ці хвилини все стало рожеве: і вода в ставку, й краплини роси на траві.

Бо бринить музика скрізь: і біля вуликів, і в саду, і у квітучій гречці.

І синє небо, і сонце - усе співає.

5. Розподільний акродиктант

Варіант 1. Запишіть подані речення в такій послідовності:

1. Неповне речення.
2. Безособове речення.
3. Називне речення.
4. Неозначено-особове речення.
5. Узагальнено-особове речення.
6. Означено-особове речення.

1. Дві молоді вербички.

2. Ось спечемо їжачка в печі, тоді він голівку випусте.

3. Через усю хмару – веселка.

4. Вийдеш на високий берег ріки – і видно далеко-далеко.

5. У хаті пахне полем.

6. Ось гуртом підобідали.

З перших літер кожного речення складіть слово, введіть його в односкладне речення в ролі присудка.

Ключ: чудово

Варіант 2. Запишіть подані речення в такій послідовності:

1. Спонукальне неокличне речення.

2. Розповідне просте поширене речення.

3. Питальне речення.

4. Односкладне безособове речення.

5. Розповідне окличне речення.

1. Ранесенько причалала Черепаха на берег ставка напиться води.

2. Весело, привільно працювати влітку в степу.

3. А хіба піт гіркий?

4. Ой, яка пишна хлібина!

5. Бережімо все старе й предковичне.

З перших літер кожного речення складіть слово. Якою частиною мови воно може бути? Складіть речення, де б це слово виступало різними частинами мови.

Ключ: браво

Варіант 3. Запишіть подані речення в такій послідовності:

1. Безполучникове речення.

2. Речення з різними видами зв'язку.

3. Складнопідрядне речення з кількома підрядними.

4. Складносурядне речення.

5. Складнопідрядне речення.

Обгрунтуйте вибір, поясніть орфограми та пунктограми.

З перших літер речень складіть слово.

1. Рано/вранці, до сходу сонця коли Наталя ще спала ми пр..йшли (в,у) садок і побачили конвалія л..жить зламана.

2. Ось що буває коли тр..маєш камінь за пазухою.

3. Вже на вербі й листячко ш..л..стить а дуб стоїть чорний.

4. Був ясний в..сняний день на деревах співали пташки серед квітів літали барвисті м..телики.

5. А людина тої / ж миті почула як під шаром піску на якому лежала дзюрчить струмок.

Ключ: браво.